

بررسی اثرات تأمین مسکن محله محور بر توسعه گردشگری با رویکرد زیست‌محیطی (مورد مطالعه: شهر اراک)

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۶/۰۷ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۳/۰۷/۱۸

محمد نجفی^۱ عباس ملک حسینی^{۲*}

۱. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد ملایر، دانشگاه آزاد اسلامی، ملایر، ایران

۲. استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد ملایر، دانشگاه آزاد اسلامی، ملایر، ایران

چکیده:

در حال حاضر گردشگری جایگاه خاصی در توسعه کشورها پیدا کرده و نقش فعال و مؤثری در ارتقاء ساختار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه ایفا می‌کند؛ امروزه تأمین مسکن در قالب برنامه‌ریزی محله محوری، بیش از هر زمان دیگری مورد توجه می‌باشد. هدف از انجام این پژوهش، بررسی اثرات تأمین مسکن محله محور بر توسعه گردشگری با رویکرد زیست‌محیطی در شهر اراک بود. پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و به لحاظ چگونگی گردآوری اطلاعات، میدانی (پرسشنامه) و اسنادی (کتابخانه‌ای) است. جامعه پژوهش، مسئولین و متصدیان گردشگری در محدوده مورد مطالعه که با موضوع گردشگری آشنایی دارند (۱۵ نفر)، متصدیان و کارکنان و فعالان حوزه گردشگری (۸ نفر)، کارشناس جغرافیا و گردشگری (۵ نفر)، کارشناس عمران (۳ نفر)، کارشناس مهندسی منابع آب (۳ نفر) و اساتید، محققان و پژوهشگران دارای اطلاع یا سابقه پژوهش در حوزه گردشگری اراک (۶ نفر) بود که ۴۰ پرسشنامه را تکمیل نمودند. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش ماتریس ایرانی (لئوپولد تغییر یافته مخدوم، ۱۳۸۷) بود. بر اساس نتایج حاصل از پژوهش، اثرات و پیامدهای تأمین مسکن بر گردشگری شهر اراک دارای اندک تأثیرات منفی می‌باشند، در واقع باید به این نکته اشاره کرد که تأمین مسکن نمی‌تواند تنها شامل اثرات منفی زیست‌محیطی باشد بلکه می‌تواند در زمینه توسعه گردشگری نقش آفرین باشد. بنابراین ضروری است که در درجه اول جهت کاهش اثرات منفی تلاش کرده و در درجه دوم باید سعی کرد از این پتانسیل در جهت توسعه اقتصادی و اجتماعی بهره برد.

واژه‌های کلیدی: مسکن، محله محور، اثرات زیست‌محیطی، ماتریس ایرانی، اراک.

مقدمه:

رشد روزافزون شهرنشینی، مشکلات شهری بیش از هر زمان دیگری در شهرهای نمود یافته است. این مشکلات با تأثیرگذاری بر همه جنبه‌های شهرنشینی، روابط منطقی زندگی شهرنشینی، روابط منطقی زندگی شهرنشینی را نابسامان کرده، کیفیت کلی و قابلیت زندگی در آن‌ها را به شدت کاهش داده و زمینه ناپایداری در آن‌ها را فراهم کرده است (جعفری و شری زاده، ۱۳۹۷). در این میان، تهیه مسکن مناسب برای ساکنین در محلات مختلف همواره یکی از چالش‌های اصلی بوده است (Bocarejo et al., 2017). مسکن از مؤلفه‌های اساسی اجتماعی است که کیفیت زندگی و رفاه شهروندان هر ملتی را تعریف می‌کند (and Adabre, 2019 Chan).

کمبود مسکن نه تنها رفاه بسیاری از شهروندان را در میان همه گروه‌های درآمدی کاهش می‌دهد، بلکه سبب کاهش تحرک نیروی کار و تهدید تداوم رشد اقتصادی می‌شود (Hansson, 2017: 470). رویکرد محله‌گرایی به‌عنوان نوش دارویی برای مقابله با گسست کالبدی شهرها و افت کیفیت اجتماعی محیط‌های شهری معاصر مطرح شده است در بافت‌های یکنواخت و خالی از هویت و تمایزات مکانی شکل گرفته است (دینانی، ۱۳۸۹)؛ بدون تردید محله به‌عنوان یکی از عرصه‌های فضاهای شهری قابلیت تولید بستر مناسب جهت شکل‌گیری تعاملات اجتماعی را دارا می‌باشد. محله تبلور کالبدی اجتماع و مرزهای آن تبلور حریم‌ها و قلمروهاست، توجه به بعد اجتماعی محله، قلمروهای اجتماعی و غیر کالبدی و ایجاد عناصر کالبدی که بتوانند مرزهای قلمروی اجتماعی را هر چه بیشتر مهیا سازد، می‌تواند به سازمان‌دهی بیشتر کنش‌های متقابل و تعاملات اجتماعی منجر شود احیای مراکز محله‌ای با هویت از نیازهای اجتماعی یک شهر است و برای جذب مردم به فضای اجتماعی محله باید شاخص‌های امنیتی، دسترسی، نظارت و برگزاری مراسم مذهبی ملی و باستانی با ماهیت جمعی در فضاهای عمومی در کنار احداث فرهنگ‌سراها، کافی‌شاپ‌ها و کافی‌نت‌ها را دارا باشد (جعفری و قنبران، ۱۳۹۱).

شهر اراک با جمعیت ۵۲۰۹۴۴ نفر مرکز استان و شهر اول استان مرکزی از طبقات اجتماعی ساکنین مختلف تشکیل شده است. گرایش شدید جمعیتی به سکونت در شهر اراک باعث شده شدت بخشیدن به میزان آسیب‌رسانی به گروه‌های درآمدی پایین جامعه تأثیرگذار بوده است، به‌طوری‌که این میزان در بخش مسکن گروه‌های مذکور کاملاً مشاهده می‌شود. بنابراین با توجه به افزایش جمعیت مشکل مسکن بسیار محسوس بوده و بررسی مسکن مطلوب در این شهر ضروری می‌باشد.

اغلب پروژه‌های مسکن در مناطق شهر اراک نسبت به مکان‌یابی و خدمات زیربنایی دارای ضعف‌های هستند: تأمین خدمات زیربنایی و روبنایی مسکن در مناطق شهر اراک به دلیل مکان‌یابی‌های ضعیف مشکلاتی را ایجاد کرده‌اند که تکمیل آن‌ها زمان‌بر است.

محله محوری، شهروندمداری، قانون‌مداری بیش از هر زمان دیگری مورد توجه می‌باشد. در مقیاس کلان مبنا قرار دادن برنامه‌ریزی و مدیریت از واحدهای خرد شهری نتایج بهتر و ملموس‌تر و به مراتب قابل‌ارائه و قابل‌درک‌تری را در بهبود و ارتقاء کیفیت زندگی شهروندان اراک خواهد داشت. در نتیجه اهمیت مطالعه و ارزیابی تأمین مسکن شهری در قالب برنامه‌ریزی محله محور در این

پژوهش، ضرورت انجام این تحقیق را دوچندان می‌کند. در همین راستا هدف مطالعه حاضر با در نظر گرفتن موارد فوق، بررسی و تبیین تأمین مسکن مورد نیاز شهر اراک در قالب برنامه‌ریزی محله محور و توسعه محلات در این شهر را با اولویت برخورداری هر محله از خدمات زیربنایی و روبنایی، می‌باشد. در سال، ۲۰۰۱ ایالت پی دو لا لوار^۱ فرانسه سازمانی به نام «از شرکت‌های ما بازدید کنید» با هدف بهبود وضعیت گردشگری صنعتی تأسیس کرد. در سال ۲۰۰۵، شانگهای یک مرکز ترویج گردشگری صنعتی راه‌اندازی کرد. همچنین شهر تورین ایتالیا برنامه‌ای به نام "Torino in Made Excellent the Tour" را آغاز کرد. در سال ۲۰۰۶، شهر آنژ در ایالت پی دو لا لوار فرانسه میزبان اولین کنفرانس اروپایی در مورد بازدید از شرکت‌ها بود که به فرصت‌های گردشگری صنعتی هم برای شرکت‌ها و هم برای مناطق روستایی یا کلان‌شهری که در آن واقع شده‌اند توجه داشت. نمونه‌های دیگری از شهرها و مناطق دارای برنامه گردشگری صنعتی عبارت‌اند از: آمستردام (هلند)، ناگویا (ژاپن)، منطقه رون -آلپ (فرانسه) و استرالیای غربی (Otgaar, 2012). امروزه گردشگری صنعتی به‌ویژه در بین کشورهای اروپایی رونق خوبی دارد. برنامه مسیر اروپایی میراث صنعتی که در سال ۱۹۹۹ با اتحادیه بریتانیا، بلژیک، آلمان و هلند ایجاد شد؛ در سال ۲۰۱۴، از برنامه اروپای خلاق بودجه دریافت کرد و در سال ۲۰۱۹ در مسیر فرهنگی اتحادیه اروپا قرار گرفت. ایجاد این شبکه، که امروزه اکثریت قریب به اتفاق کشورهای اروپایی را در برمی‌گیرد، بر اساس ایده قرار دادن انقلاب صنعتی به‌عنوان یک رویداد تاریخی است که جرقه تغییرات عمده اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را به همراه داشت.

درباره گردشگری و اوقات فراغت در خارج از کشور مطالعات فراوان، اما در داخل کشور پژوهش‌های انجام شده محدود است و هنوز جای تحقیقات فراوان درباره ابعاد مختلف این پدیده وجود دارد. در این قسمت، در ابتدا به برخی از تحقیقات انجام شده در خارج و سپس به تحقیقات داخلی می‌پردازیم: آنا دومینگز کوینترو و سونیا آنسیو آلکون^۲ (۲۰۲۲)، گردشگری صنعتی در سویل، اسپانیا، به این نتیجه رسیدند که در مجموع، کتاب تجربیات، چالش‌ها، داستان‌های موفق و ناموفق، موارد خاص و سایر موضوعات مرتبط با گردشگری در اروپای غربی را مستند می‌کند. هر فصل توسط محققانی نوشته شده است که تحقیقات گسترده‌ای در مورد گردشگری در کشورهای مربوطه خود انجام داده‌اند. شریف و همکاران (۲۰۲۱) تحقیقی با عنوان گردشگری پایدار و جهانی شدن: بینش‌های "توسعه اخیر از ایالات متحده" را ارائه دادند. این تحقیق، با استفاده از داده‌های ماهانه از ژانویه ۱۹۹۵ تا دسامبر ۲۰۱۷ بین گردشگری و جهانی شدن (هر دو، رابطه به‌طور کلی و از نظر سه زیرشاخص، یعنی جهانی شدن اقتصادی، اجتماعی و سیاسی) را در ایالات آمریکا بررسی می‌کند. یافته‌ها حاکی از آن متحده است که در ایالات متحده، در دوران پیش از بحران، شاخص‌های جهانی‌سازی و گردشگری به‌طور همه پس از بحران، همه مثبت دوطرفه هستند. در دوره شاخص‌های جهانی شدن در گردشگری تأثیر مثبت دارند، اما گردشگری تأثیر منفی در جهانی شدن اقتصادی و سیاسی دارد. بیکر

1 - Loire la de Pays

2 - Ana Dominguez Quintero & Sonia Ancio Alcón

و آنی (۲۰۲۲) تحقیقی با عنوان "درک دیدگاه‌های ساکنان گردشگری پایدار در کارائیب مورد و حمایت از توسعه سنت کیتس و نویس" را ارائه دادند. این مقاله به بررسی تفاوت‌ها در تأثیرات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی گردشگری بین ساکنان سنت کیتس و نویس نگرش ساکنان در خصوص سرعت و جهت توسعه گردشگری پایدار می‌پردازد. در نهایت، نتیجه گرفته شد که بیشتر ساکنان معتقدند گردشگری پایدار چه زمینی و چه دریایی مزایای اقتصادی بسیاری دارد و تأثیرات منفی در محیط زیست را کاهش داده است و ساکنان ادراک مطلوبی از تأثیر مثبت اجتماعی - فرهنگی گردشگری پایدار داشتند. نتایج بر اهمیت درک و اجازه گردشگری محلی برای توسعه دیدگاه اعضای جامعه محلی از پایدار تأکید می‌کند. حمایت جامعه گردشگری برای برنامه‌ریزی و مدیریت مؤثر گردشگری حیاتی است. ایولیان آدریان سورکارو^۱ (۲۰۲۱)، در پژوهش جاذبه‌های گردشگری صنعتی در مورد معادن نمک در رومانی، این تحقیق بر اساس اطلاعات آماری ارائه شده توسط: INS، Bucharest، Tempo-Online پایگاه داده است. شرکت‌هایی که معادن نمک را مدیریت می‌کنند و همچنین در ادبیات بین‌المللی. نتیجه‌گیری مهم این مطالعه این است که تأسیسات توریستی معادن نمک عمدتاً بر گردشگری تفریحی و پزشکی متمرکز است نه گردشگری صنعتی. کلابی (۱۴۰۰) معتقد است که خلق ارزش مشترک، قوانین و مقررات حاکم بر صنعت، فرهنگ سازمانی و چابکی به ترتیب تأثیر مثبت و معناداری در طراحی مدل کسب‌وکار در بخش گردشگری الکترونیک دارند. امامی (۱۴۰۰) در پژوهشی گردشگری معتقد است که مهم‌ترین مؤلفه‌های توسعه اجتماع محور عبارت هستند از چهار شاخص اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی و مدیریتی. شاه‌حسینی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای به این نتیجه دست یافتند که مؤلفه‌هایی همچون کسب مقبولیت اجتماعی، شکل‌گیری مفاهیم جدید و گردشگران آگاه و مسئول، جبران آثار منفی گردشگری و منفعت‌طلبی اقتصادی مؤثر در اجرای مسئولیت اجتماعی شرایط علی صنعت گردشگری کشور شرکت‌ها با هدف توسعه هستند. فرهادی یونکی و حسن‌زاده (۱۴۰۰) در مقاله‌ای به این نتیجه دست یافتند که جهانی شدن با گردشگری رابطه معنادار و مثبتی دارد و میزان این تأثیرات با توجه به ابعاد پایدار (سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اکولوژی توسعه آوری) در شکل‌گیری رفتار گردشگر مؤثر است.

با توجه به بررسی صورت گرفته می‌توان گفت که علی‌رغم مطالعات جامع و گسترده‌ای که در زمینه گردشگری در اغلب کشورهای دنیا انجام گرفته است؛ این موضوع (گردشگری) در ایران - به‌رغم ظرفیت‌های ویژه‌ای که در ارتباط با انواع ظرفیت‌ها موجود است - موضوع جدیدی است که در سال‌های اخیر به‌صورت بسیار محدود به آن پرداخته شده است.

با توجه به این نتیجه می‌گیریم، برای این منظور ابتدا باید شناخت دقیق و همه‌جانبه‌ای از وضعیت، استعداد و ظرفیت‌های موجود به دست آید، که بر اساس نگرشی سیستمی امکان‌پذیر خواهد بود. بنابراین، تعیین نیازهای اساسی و اولویت‌بندی آن‌ها، امری ضروری در برنامه‌ریزی جهت تقویت این مهم به شمار می‌آید. این پژوهش، در صدد است اثرات تأمین مسکن محله محور بر توسعه

^۱ - Iulian Adrian Sorcaru

گردشگری اراک با رویکرد زیست‌محیطی بررسی نماید، تا افق‌های تازه‌ای را مطرح و خلأهای موجود را برطرف سازد.

مبانی نظری:

ارزیابی اثرات زیست‌محیطی فرایندی رسمی برای پیش‌بینی پیامدهای زیست‌محیطی (مثبت یا منفی) از یک طرح، سیاست، برنامه یا پروژه پیش از تصمیم به حرکت به جلو با اقدام پیشنهادی است. به منظور تهیه گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی یک طرح یا پروژه روش‌های مختلفی مانند چک‌لیست، ماتریس ایرانی (ماتریس لئوپلد اصلاح شده)، روی هم اندازی نقشه‌ها و روش تجزیه و تحلیل سیستمی وجود دارد که تقریباً همه آن‌ها در چهار مرحله اساسی مشترک هستند:

۱. شناخت پروژه و فعالیت‌های اصلی آن در مراحل اجرا و بهره‌برداری؛
۲. شناخت محیط زیست اجرای پروژه؛
۳. ارزیابی و پیش‌بینی اثرات برحسب فعالیت‌های پروژه و ویژگی‌های محیط زیست؛
۴. ارائه اقدامات برای کاهش اثرات منفی قابل توجه پیش‌بینی شده و درنهایت ارائه برنامه.

مسکن

مسکن مسئله‌ای مهم در ایجاد جامعه‌ای سالم می‌باشد (Liu, 2010)، مسکن مناسب نتایج مثبتی از جمله سلامت جسمی و روانی، روابط پایدار خانوادگی و دسترسی پایدار به اشتغال را به دنبال دارد (Berry and Bell, 2012). مسکن سهم وسیعی از کل اقتصاد را تشکیل می‌دهد (Liu, 2010)؛ چراکه در بسیاری از کشورها سهم ویژه‌ای از میانگین درآمد را در برمی‌گیرد بنابراین تغییر در قیمت مسکن، تأثیر مهمی بر استانداردهای زندگی دارد از سوی دیگر مسکن امتیاز ویژه‌ای در ایجاد فرصت‌های جدید برای تولید درآمد جدید خانواده‌ها دارد، زمانی که سکونت‌گاه مجهز به برق، آب، فاضلاب و جمع‌آوری زباله باشد، مسکن به‌سادگی مکانی برای کارهای مختلف از قبیل مغازه‌های کوچک یا ویتترین‌های فروشندگی برای همه انواع کسب‌وکار از جمله فعالیت‌های تعمیرکاری تا فعالیت‌های فرعی دیگر می‌شود (van Lindert, 2010 & Bredenoord)، به نقل از سمیه خداویسی، (۱۳۹۳).

مسکن مناسب به‌عنوان نیاز اساسی انسان، امری پذیرفته شده می‌باشد. حق مسکن به‌طور کلی شامل مشخصه‌هایی از جمله حق مسکن مناسب، حق مسکن مقرون‌به‌صرفه، حق انتخاب مسکن می‌شود (Lee, 2013 & Yung).

برنامه‌ریزی محله محوری

پاکر^۱ رویکرد محله محوری^۲ را در برداشت جدیدش، نوعی توسعه شهری نوسنتی می‌داند. در این برداشت جدید، روح مشارکت شهری جدید در فضاهای شهری خرد محل‌ها، بیشتر نمایان می‌شود؛ آنچه می‌توان از آن تعبیر به مشارکت شهری محله مدار کرد (خزایی و رضویان، ۱۳۹۳). جهت تعریف برنامه‌ریزی محله مبنا جیمز دیر به مواردی نظیر؛ مدرسه ابتدایی در فاصله نیم مایلی از مساکن، پارک‌ها و مغازه‌های محلی و محیط‌های مسکونی اشاره کرده است، رجینالد اسحاق اشاره می‌کند که محله‌ها، ابتدا زمینه‌های اساسی انجمن‌های مردم روستایی بودند. (شکری یزدان‌آباد و همکاران، ۱۴۰۰). همچنین قانون محلی سازی (۲۰۱۱) فرآیند برنامه‌ریزی را با تغییر قدرت‌های تصمیم‌گیری از نهادهای محلی و انتقال آن‌ها به مردم محلی تغییر داد (Bogusz, 2018).

محله محوری، یکی از اشکال مشارکت در مدیریت شهری است و نظرخواهی و کمک گرفتن از شهروندان در اداره امور شهر، در سال‌های اخیر به یکی از پارادایم‌های مورد اقبال تبدیل شده است. محله، خردترین واحد شهر و یکی از مهم‌ترین پایه‌های برنامه‌ریزی در ساخت فضاهای شهری به شمار می‌رود. از این رو، برای دستیابی به توسعه پایدار، محله‌ها، بنیادی‌ترین عنصر و حلقه میانی بین شهر و شهروندان محسوب می‌شوند. البته این موضوع، پیشینه تاریخی دارد. از گذشته‌های دور، محله‌ها در شکل دهی و سازمان‌دهی امور شهری جایگاه ویژه‌ای داشته‌اند. هر محله از طریق فراهم آوردن بنیادهای هویتی برای افراد و با دربرداشتن ویژگی‌های خاص، باعث می‌شد ساکنان آن، نوعی احساس تعلق به محله داشته باشند و محله را از آن خود بدانند، تا جایی که در برخی موارد، شهروندان، با نام محله‌ای که در آن ساکن بودند، شناخته می‌شدند. به عبارت دیگر، محله، برای ساکنانش، خاستگاهی هویتی بود و این موضوع، موجب می‌شد شهروندان نسبت به مسائل مختلف آن، حساسیت داشته باشند و در برطرف کردن مشکلات محله، احساس مسئولیت کنند. با این حال، تحولات ساختاری و بروز معضلات اقتصادی، اجتماعی و کالبدی، مانند رشد سریع شهرنشینی، مهاجرت‌های روستایی لجام گسیخته به کلان‌شهرها و کاهش یکپارچگی فرهنگی، امروزه باعث شده است تعاملات اجتماعی مردم در سطح محله به حداقل برسد و این مسئله، آغاز بحران فقدانِ وفاق و همبستگی اجتماعی است (یزدانی، ۱۳۹۲).

برنامه‌ریزی گردشگری

پیرامون برنامه‌ریزی گردشگری در شهرها قبل از هرگونه برنامه‌ریزی، ضروری است که سیاست‌گذاری‌های گردشگری شهری، در راستای سیاست‌های منطقه‌ای و ملی کشور تدوین شوند. این سیاست‌گذاری‌ها رهنمون کلی بخش دولتی در مورد دلایل توسعه گردشگری و نحوه سرمایه‌گذاری بخشی برای برنامه‌ریزی گردشگری است. سیاست‌گذاری در سطح شهرها، می‌تواند توسط مدیران شهری و مشارکت مردم محلی، با تأکید بر ارزش‌های مذهبی و موازین توسعه پایدار

1 - Parker

2- Central neighborhood

تدوین گردد (بوچانی، ۱۳۸۳: ۴۷). توسعه این صنعت فرایند پیچیده‌ای است که عوامل بین‌المللی و ملی و گروه‌های درگیر با سیاست دولت، برنامه‌ریزان و قانون‌گذاران را در برمی‌گیرد (۸۰): (Tefler & Sharpley, ۲۰۰۸). در کشور ما فقدان مدیریت متمرکز برای گذاری سیاست‌های عمده، برنامه‌ریزی، بازاریابی، کنترل و ارزشیابی در سطح کلان، نامشخص بودن حدود و ثغور بخش‌های عمومی، خصوصی و نهادهای کشور در گردشگری، و مداخلات افراد متفرقه در مسائل گردشگری اعم از افراد عادی یا وابسته به نهادهای گوناگون که در این زمینه مسئولیت ندارند، مشکلات و دشواری‌های سازمان گردشگری است (وارثی، ۱۳۷۴: ۲۱۵).

پایش و مدیریت اقدامات ارائه شده برای کاهش اثرات منفی

انجام ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در کشور ما سال ۱۳۵۴ آغاز شد، اما پس از سال ۱۳۵۸ خود را در کشور نمایان کرد (مخدوم، ۱۳۶۱: ۹). با این حال پس از مصوبه شورای عالی محیط زیست در سال ۱۳۷۳ ارزیابی اثرات زیست، به جایگاهی در دستگاه‌های اجرایی و از همه مهم‌تر در ارگان‌های علمی و مهندسان مشاور دست یافت. ماتریس لئوپولد با ارزش گذاری +۱۰ تا -۱۰ نتوانست جایی شایسته برای ارزیابی اثرات توسعه در کشور ما کسب کند، اما زمانی که ارزش گذاری آن به +۵ تا -۵ تغییر کرد، توانست جای بسیاری از روش‌های معمول ارزیابی اثرات زیست‌محیطی را بگیرد و به آن روش، روش ماتریس ایرانی (ماتریس لئوپلد اصلاح شده) اطلاق شد. دلیل اصلی تغییر از ۱۰ به ۵ این واقعیت است که هر ارزیاب کیفی در ابتدا فکر یا ارزیابی می‌کند، سپس آنچه به دست آورده است عددگذاری یا ارزش گذاری می‌کند (جدول ۱)، (مخدوم، ۱۲: ۱۳۸۷).

در این پژوهش، ابتدا با استفاده از روش چک‌لیست، اثرات تجزیه و تحلیل، و بر اساس آن گزینه اجرا و عدم اجرای پروژه با ملاحظات بررسی شده است؛ بنابراین، به منظور ارزیابی کمی اثرات گزینه بر روی اجزای محیط زیست از روش ماتریس ایرانی (ماتریس لئوپلد اصلاح شده) استفاده می‌شود که در آن فعالیت‌های مورد نظر پروژه در ردیف افقی و گزینه‌های بررسی شده اجزای سه گانه محیط در ردیف عمودی قرار می‌گیرد. برای اثر هر فعالیت پروژه بر هر عامل زیست‌محیطی یک خانه در نظر گرفته، و هر خانه به دو قسمت تقسیم می‌شود (جدول ۱)، یک قسمت به دامنه اثر مثبت یا منفی، و قسمت دیگر به اهمیت اثر مربوط است که از ۱ تا ۵ است، صفر هم به معنای تأثیر نداشتن فعالیت مورد نظر است. باید توجه داشت که این نمرات تا حدودی به تیم تخصصی ارزیابی بستگی دارد (مخدوم، ۱۲: ۱۳۸۷).

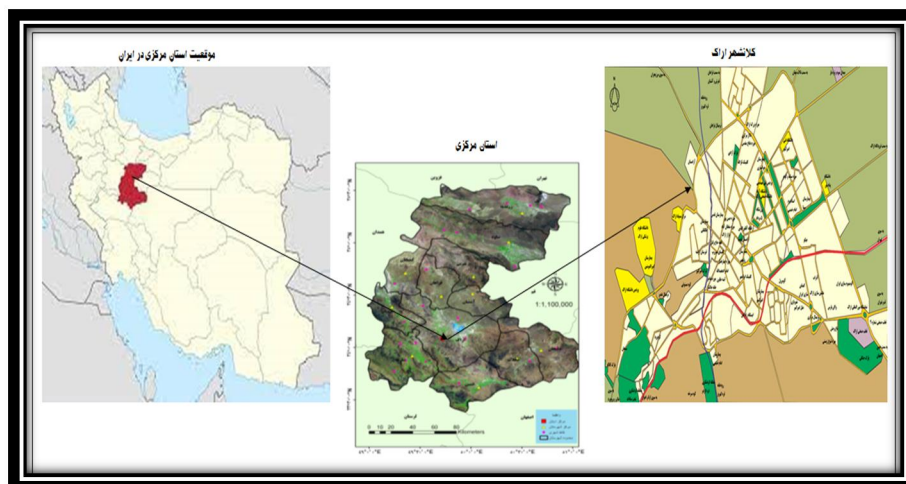
جدول (۱) اساس امتیازات در روش ماتریس ایرانی (ماتریس لئوپلد اصلاح شده)

مخرّب	ارزش‌ها	سودمند	ارزش‌ها
تخریب خیلی زیاد	-۵	اثر خیلی خوب	+۵
تخریب زیاد	-۴	اثر خوب	+۴
تخریب متوسط	-۳	اثر متوسط	+۳
تخریب ضعیف	-۲	اثر ضعیف	+۲
تخریب ناچیز	-۱	اثر ناچیز	+۱

منبع: (مخدوم، ۱۳۸۷: ۱۲)

محدوده مورد مطالعه:

شهر اراک مرکز استان مرکزی شهر است که یکی از قطب‌های صنعتی ایران محسوب می‌شود. عرض جغرافیایی ۳۴ درجه و ۵ دقیقه شمالی، طول جغرافیایی ۴۹ درجه و ۴۲ دقیقه شرقی، میانگین ارتفاعی ۱۷۵۵ متر از سطح دریا می‌باشد. طبق آخرین سرشماری سال ۱۳۹۵ جمعیت اراک برابر ۵۲۰۹۴۴ نفر بوده و هجدهمین شهر پرجمعیت ایران محسوب می‌شده است. دارای ۶ منطقه شهری و ۲۲ ناحیه می‌باشد. محدوده شهر شامل منطقه شهری اراک و شهرهای الحاقی سنجان و کرهرود می‌باشد که به‌عنوان مناطق جدید برای کلان‌شهر اراک در نظر گرفته شد. محدوده کلان‌شهر اراک با ۶۲۸۹ هکتار مساحت از عملکردهای غالبی همچون سکونت، صنعت، خدمات و حمل‌ونقل تشکیل یافته است. در ادامه به شرح مختصر روند تحولات و گرایش‌های جاری نسبت به عملکردها و فعالیت‌های جاری کلان‌شهر اراک پرداخته شده است.

شکل (۱) نقشه موقعیت جغرافیایی شهر اراک

روش تحقیق:

تحقیق حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی از نوع همبستگی است. از آنجاکه نتایج تحقیق می‌تواند در مسائل مرتبط با تأمین مسکن در قالب برنامه‌ریزی محله محور شهر

اراک مؤثر باشد، کاربردی و همچنین از آنجا که نتایج تحقیق به توصیف شرایط و جامعه مورد مطالعه می‌پردازد، در دسته تحقیقات توصیفی قرار می‌گیرد و چون محقق مستقیماً در محیط تحقیق به صورت میدانی به جمع‌آوری اطلاعات می‌پردازد جزء تحقیقات پیمایشی محسوب می‌شود.

در این مطالعه از روش میدانی استفاده شده است؛ برای این منظور کارشناسان مختلف از جمله ۱۵ نفر از مسئولین و متصدیان گردشگری در محدوده مورد مطالعه که با موضوع گردشگری آشنایی دارند، ۸ نفر متصدیان و کارکنان و فعالان حوزه گردشگری، ۵ نفر کارشناس جغرافیا و گردشگری، ۳ کارشناس عمران و ۳ کارشناس مهندسی منابع آب و ۶ نفر اساتید، محققان و پژوهشگران دارای اطلاع یا سابقه پژوهش در حوزه گردشگری اراک، ۴۰ پرسشنامه را تکمیل کرده‌اند. به منظور تحلیل نتایج نیز از روش ماتریس ایرانی استفاده شده است. مزیت استفاده از این روش (ماتریس لئوپلد اصلاح شده) در مقایسه با روش‌های دیگر کمی بودن آن است که حتی در صورت کم تجربه بودن ارزیاب و ارزش‌دهی غلط یک پارامتر، به دلیل میانگین‌گیری از تمام پارامترها، آن اشتباه تا حد زیادی تعدیل می‌شود و در کل نتیجه‌گیری خللی ایجاد نمی‌کند.

در جمع‌بندی اثرات، میانگین اثرات مثبت و منفی برای هر فعالیت و هر فاکتور محیط زیستی محاسبه می‌شود و در نهایت برای هر یک از اجزای محیط زیستی و مراحل ساختمانی و بهره‌برداری گزینه‌های مختلف، عددی در نظر گرفته می‌شود. در این مرحله میانگین امتیازهای مثبت بیانگر مقبولیت محیط زیستی پروژه است، اما در صورتی که میانگین رده‌بندی بین $1/3$ تا $5/1$ باشد، پروژه از نظر مطالعات زیست‌محیطی پذیرفته نمی‌شود. در غیر این صورت اگر میانگین رده‌بندی $2/1$ تا $3/1$ باشد، پروژه با انجام موارد صلاحی اجرایی است و چنانچه میانگین رده‌بندی بین $2/1$ تا 0 باشد پروژه با انجام گزینه‌های اصلاحی و طرح به‌سازی اجرا خواهد شد (ولیزاده و شکری، ۱۳۹۴: ۲۶۲).

نتایج و بحث:**الف - تعیین و تشریح اثرات زیست‌محیطی تأمین مسکن**

جهت بررسی و تحلیل اثرات زیست‌محیطی تأمین مسکن محله محور شهر اراک از روش ماتریس لئوپولد، استفاده گردید؛ که ابتدا اثرات زیست‌محیطی طرح تأمین مسکن محله محور (جدول ۲) احصا و تعیین گردید.

جدول (۲) اثرات زیست‌محیطی طرح تأمین مسکن محله محور

ر	عنوان	کد	ر	عنوان	کد
۱	میزان مهاجرت شهری و روستایی	V1	۷	آلودگی صوتی	V7
۲	آلودگی آب و خاک	V2	۸	میزان تغییر کاربری اراضی	V8
۳	آلودگی هوا	V3	۹	حفظ ساختار و شکل توپوگرافی زمین	V9
۴	حفاظت از میراث فرهنگی	V4	۱۰	امنیت محیطی از نظر بهداشتی	V10
۵	مخاطرات طبیعی (سیل، رانش، ریزش)	V5	۱۱	وضعیت دفع پسماند، پساب و زباله‌ها	V11
۶	کیفیت منابع آب سطحی و زیرزمینی	V6			

منبع: مطالعات نگارندگان، ۱۴۰۳

ب - شناسایی و تعیین ظرفیت‌های گردشگری شهر اراک

بر اساس چارچوب روش تحقیق، از طریق تحلیل کیفی و فرایند مصاحبه و مشاهدات و تحلیل‌های میدانی، در جدول (۳)، ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های توسعه گردشگری محدوده مورد مطالعه احصا و بیان گردیده است.

جدول (۳) قابلیت‌ها و پتانسیل توسعه گردشگری در شهر اراک

ر	عنوان	کد	ر	عنوان	کد
۱	موزه حمام چهارفصل	M1	۱۴	موزه سلطان‌آباد	M14
۲	کویر مقان	M2	۱۵	کتابخانه اراک	M15
۳	کلیسای مسروپ مقدس	M3	۱۶	کاروانسرای شاه عباسی	M16
۴	برج شیشه	M4	۱۷	تدریس برخی دروس دانشگاهی در داخل مکان‌های گردشگری	M17
۵	بازار اراک	M5	۱۸	ورود افراد غیربومی به استان برای سرمایه‌گذاری و اشتغال	M18
۶	مدرسه سپهدار	M6	۱۹	ایجاد برخی خدمات اقامتی و پذیرایی برای گردشگران	M19
۷	خانه حسن‌پور	M7	۲۰	برگزاری کارگاه‌های آموزش گردشگری	M20
۸	خانه حاج حسین خاک‌باز (موزه مفاخر اراک)	M8	۲۱	وجود و ساخت هتل در سطح شهر	M21
۹	مقبره آقا نورالدین اراکی	M9	۲۲	برگزاری نمایشگاه‌های صنایع دستی	M22
۱۰	پارک جنگلی (باغ وحش) اراک	M10	۲۳	مراکز اقامتی و اسکان در شهرک‌های اراک	M23
۱۱	مقبره پیرمراد	M11	۲۴	افزایش آگاهی عمومی مردم و گردشگران از ارزش صنایع و محیط	M24
۱۲	قلعه حاج وکیل (عمارت کلاه فرنگی)	M12	۲۵	ورود تورهای کارمندان برای بازدید	M25
۱۳	موزه جانورشناسی دانشگاه اراک	M13	۲۶	ورود تورهای دانشجویی برای بازدیدهای علمی	M26

منبع: مطالعات نگارندگان، ۱۴۰۳

ج- ارزیابی اثرات زیست‌محیطی تأمین مسکن محله محور شهر اراک

برای ارزیابی پیامدهای زیست‌محیطی تأمین مسکن محله محور بر توسعه گردشگری شهر اراک از طریق ماتریس لئوپولد، ابتدا یک ماتریس ترسیم کرده و مجموعه ویژگی‌های زیست‌محیطی تأمین مسکن در بخش سطرها و ظرفیت‌های گردشگری در بخش ستون‌ها نوشته شد. در این ماتریس تأثیرات عوامل بخش سطر یعنی ویژگی‌های زیست‌محیطی تأمین مسکن محله محور بر عوامل ستون ماتریس یعنی ظرفیت‌های توسعه گردشگری شهر اراک بر اساس دامنه مقادیر جدول (۱) ارزیابی می‌شود. این ماتریس از طریق کارشناسان پژوهش ارزیابی و نهایتاً میانگین ماتریس‌ها محاسبه شد (جدول ۱-۴ و ۲-۴):

جدول (۱-۴) ارزیابی اثرات زیست‌محیطی تأمین مسکن بر توسعه گردشگری شهر اراک

ظرفیت‌های توسعه گردشگری شهر اراک													اثرات	
M13	M12	M11	M10	M9	M8	M7	M6	M5	M4	M3	M2	M1	ظرفیت	اثرات زیست‌محیطی تأمین مسکن
			۱								۱	۱	V1	
			۲-					۲-			۲-		V2	
۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	V3	
۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	V4	
۳-	۳-	۳-	۳-	۳-	۳-	۳-	۳-	۳-	۳-	۳-	۳-	۳-	V5	
											۲-		V6	
۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	V7	
۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	V8	
۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	۲-	V9	
													V10	
۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	V11	
			۱								۱	۱	V12	
			۲-					۲-			۲-		V13	

منبع: مطالعات نگارندگان، ۱۴۰۳

جدول (۲-۴) ارزیابی اثرات زیست‌محیطی تأمین مسکن بر توسعه گردشگری شهر اراک

ظرفیت‌های توسعه گردشگری شهر اراک													اثرات	
M۲۶	M۲۵	M۲۴	M۲۳	M۲۲	M۲۱	M۲۰	M۱۹	M۱۸	M۱۷	M۱۶	M۱۵	M۱۴	ظرفیت	اثرات زیست‌محیطی تأمین مسکن
۱	۱		۴	۲	۱	۱	۱	۴	۲		۱		V1	
۱-	۱-	۲			۳-	۴	۳	۳					V2	
۱-	۱-									۲-	۲-	۲-	V3	
۲	۲	۲		۲			۲-		۳	۲-	۲-	۲-	V4	
		۲								۳-	۳-	۳-	V5	
		۳	۱-		۲-	۳	۲-	۲-	۲-				V6	
۲-	۲-		۳-	۳-	۲-	۳-	۱-	۲-	۱-	۱-	۱-	۱-	V7	
۲	۲	۱	۳	۲	۴	۱	۴	۲		۱-	۱-	۱-	V8	

۲	۲	۳		۲	۲-	۲	۲-		۲	۲-	۲-	۲-	V9
۱-	۱-	۱		۱-	۱-	۱-	۱-	۱-	۱-				V10
		۲					۱-	۱-		۱-	۱-	۱-	V11
۱	۱		۳	۲	۱	۱	۱	۳	۲		۱		V12
۱-	۱-	۲			۳-	۴	۳	۳					V13

منبع: مطالعات نگارندگان، ۱۴۰۳

پس از بررسی و تحلیل اثرات زیست‌محیطی تأمین مسکن در شهر اراک، بر طبق آنچه در روش تحقیق گفته شد، وضعیت هر یک از فعالیت‌ها و پارامترها از نظر سودمند یا مخرب تعیین شدند که در جداول ۵ و ۶ نمایش داده شده است:

جدول (۵) محاسبه اثر هر یک مؤلفه‌های زیست‌محیطی بر ظرفیت‌های گردشگری شهر اراک

میانگین	مجموع امتیاز اثرات زیست‌محیطی	ظرفیت	اثرات زیست‌محیطی تأمین مسکن
۷۳/۰	۱۹	میزان مهاجرت شهری و روستایی	
-۰۴/۰	-۱	آلودگی آب‌و‌خاک	
۳۱/۱-	۳۴-	آلودگی هوا	
۸۸/۰-	۲۳-	حفاظت از میراث فرهنگی	
۲۶/۰-	-۷	مخاطرات طبیعی (سیل، رانش، ریزش)	
۱۹/۰-	۵-	کیفیت منابع آب سطحی و زیرزمینی	
۳۵/۱-	۳۵-	آلودگی صوتی	
۱۹/۰	۵	میزان تغییر کاربری اراضی	
۸۸/۰-	۲۳-	حفظ ساختار و شکل توپوگرافی زمین	
۲۶/۰-	۷-	امنیت محیطی از نظر بهداشتی	
۵۹/۰-	۱۶-	وضعیت دفع پسماند، پساب و زباله‌ها	

منبع: مطالعات نگارندگان، ۱۴۰۳

بر اساس نتایج جدول ۵، بیشترین تأثیر مثبت اثرات زیست‌محیطی تأمین مسکن بر ظرفیت‌های گردشگری صنعتی به ترتیب مربوط به مؤلفه‌های: ۱- میزان مهاجرت شهری و روستایی و ۲- میزان تغییر کاربری اراضی؛ و همچنین بیشترین تأثیر منفی ظرفیت‌های گردشگری صنعتی بر مؤلفه‌ای زیست‌محیطی به ترتیب مربوط به: ۱- آلودگی صوتی؛ ۲- آلودگی هوا و ۳- حفاظت از میراث فرهنگی، می‌باشد.

جدول (۶) محاسبه اثر ظرفیت‌های گردشگری بر هر یک از مؤلفه‌های زیست‌محیطی

موزه جانورشناسی	۱۲-	۴۱/۰-	۲	۰/۷۰
دانشگاه اراک	۱۲-	۴۱/۰-		
قلعه حاج و کیل (عمارت کلاهد فرنگی)	۱۲-	۴۱/۰-		
مقبره پیرمراد	۱۲-	۴۱/۰-		
پارک جنگلی (باغ وحش) اراک	۱۳-	۴۵/۰-		
مقبره آقا نورالدین اراکی	۱۲-	۴۱/۰-	۴	۱۴/۰
خاک‌باز (موزه مفاخر)	۱۲-	۴۱/۰-	۵-	۱۷/۰-
خانه حسن پور	۱۲-	۴۱/۰-		
مدرسه سهندار	۱۲-	۴۱/۰-		
بازار اراک	۱۴-	۴۸/۰-		
برج شیشه	۱۲-	۴۱/۰-		
کلیسای مسروپ مقدس	۱۲-	۴۱/۰-		
کوبر مقان	۱۵-	۵۲/۰-		
موزه حمام چهارفصل	۱۱-	۳۸/۰-	۱۲-	۴۱/۰-
مؤلفه	مجموع امتیاز	میانگین	مجموع امتیاز	میانگین
ظرفیت‌های گردشگری				
موزه جانورشناسی	۱۲-	۴۱/۰-	۲	۰/۷۰
دانشگاه اراک	۱۲-	۴۱/۰-		
قلعه حاج و کیل (عمارت کلاهد فرنگی)	۱۲-	۴۱/۰-		
مقبره پیرمراد	۱۲-	۴۱/۰-		
پارک جنگلی (باغ وحش) اراک	۱۳-	۴۵/۰-		
مقبره آقا نورالدین اراکی	۱۲-	۴۱/۰-	۴	۱۴/۰
خاک‌باز (موزه مفاخر)	۱۲-	۴۱/۰-	۵-	۱۷/۰-
خانه حسن پور	۱۲-	۴۱/۰-		
مدرسه سهندار	۱۲-	۴۱/۰-		
بازار اراک	۱۴-	۴۸/۰-		
برج شیشه	۱۲-	۴۱/۰-		
کلیسای مسروپ مقدس	۱۲-	۴۱/۰-		
کوبر مقان	۱۵-	۵۲/۰-		
موزه حمام چهارفصل	۱۱-	۳۸/۰-	۱۲-	۴۱/۰-
مؤلفه	مجموع امتیاز	میانگین	مجموع امتیاز	میانگین
ظرفیت‌های گردشگری				

منبع: مطالعات نگارندگان، ۱۴۰۳

بر طبق نتایج جدول (۶)، بیشترین تأثیرپذیری مثبت مؤلفه‌های زیست‌محیطی از ظرفیت‌های گردشگری صنعتی مربوط به "برگزاری نمایشگاه‌های صنایع دستی"؛ و همچنین بیشترین تأثیرپذیری منفی مربوط به "کوبر مقان"، می‌باشد.

پس از ارزیابی اثرات و پیامدها، باید میزان ارزش تأمین مسکن مشخص گردد و تعیین شود که در حالت کلی، اثرات زیست‌محیطی تأمین مسکن چه تأثیری بر ظرفیت‌های گردشگری دارد و آیا اجرای آن به سود شهر اراک می‌باشد یا نه و اینکه این توسعه محله محور، تحت چه شرایطی و با چه مدلی، بایستی صورت بپذیرد. برای نیل به این هدف همه ارزش‌های نهایی اثرات و پیامدها با یکدیگر سنجیده می‌شود تا مشخص گردد که اثرات زیست‌محیطی تأمین مسکن بر ظرفیت‌های گردشگری در شهر اراک در چه وضعیتی قرار دارد (۷).

جدول (۷) میانگین کلی فعالیت‌ها و پارامترهای زیست‌محیطی تأمین مسکن در ماتریس ارزیابی

آماره	میانگین کل	تعداد میانگین رده‌بندی کوچک‌تر از -۳/۱	درصد
ردیف	-۶۵/۱۲	.	.
ستون	-۹۳/۵	.	.
ردیف و ستون	-۱۸/۵۸	.	.
۵۰ درصد تعداد کل میانگین ردیف‌ها و ستون‌ها		-۹/۲۹	

منبع: یافته‌های نگارندگان، ۱۴۰۳

نتیجه‌گیری:

حال پس از ارزیابی فعالیت‌ها و پارامترها در ماتریس ارزیابی، تعیین سودمندی یا مخرب بودن آن‌ها و سپس میانگین کلی ارزیابی‌ها، با استفاده از جدول (۸) می‌توان وضعیت کلی اثرات زیست‌محیطی تأمین مسکن شهر اراک را از نظر تأثیری که بر توسعه ظرفیت‌های گردشگری می‌گذارد، تعیین کرد:

جدول (۸) جدول قضاوت‌های یافته‌های ماتریس

(مأخذ: منوری، ۱۳۸۱)

بر طبق نتایج، انجام تأمین مسکن شهر اراک در حالت عادی اثرات منفی بر توسعه ظرفیت‌های گردشگری در محدوده پژوهش ندارد، بنابراین اجرای پروژه تأمین مسکن سودمند است؛ چرا که تعداد میانگین رده‌بندی ردیف‌ها و ستون‌های کوچک‌تر از $3/1$ (تعداد صفر)، کمتر از ۵۰ درصد می‌باشد.

پیشنهاد‌های کاربردی:

- با توجه به یافته‌های این پژوهش، پیشنهادهایی به منظور بهبود وضعیت ارائه می‌گردد:
- ۱- پیگیری بیشتر مسئولین جهت سرمایه‌گذاری بیشتر دولت در چارچوب طرح‌هایی همچون مسکن مهر و مسکن ملی جهت تأمین مسکن مورد نیاز؛
  - ۲- ساماندهی تأمین مسکن جهت افراد بی خانواری که خارج از واحدهای مسکونی می‌خواهند.
  - ۳- ایجاد و گسترش مراکز اقامتی و اسکان در شهرک‌های شهر اراک؛
  - ۴- ارائه آموزش همگانی برای ترویج ارزش صنایع و محیط زیست؛
  - ۵- افزایش و تقویت آگاهی عمومی مردم و گردشگران از ارزش صنایع و محیط؛
  - ۶- برنامه‌ریزی جهت حضور و اسکان گردشگران؛
  - ۷- ترغیب و ایجاد تسهیلات افراد غیربومی به استان برای سرمایه‌گذاری و اشتغال در بخش تأمین مسکن با رویکرد حفظ محیط زیست و توسعه گردشگری؛
  - ۸- برنامه‌ریزی جهت کاهش آلودگی صوتی؛
  - ۹- برنامه‌ریزی و ایجاد نظامات خاص و نظارت مستمر جهت حفظ امنیت محیطی از نظر بهداشتی؛
  - ۱۰- برنامه‌ریزی و ایجاد نظامات خاص و نظارت مستمر جهت حفظ آب‌و‌خاک؛
  - ۱۱- بهره‌گیری و استفاده از کارشناسان و متخصصان مختلف در جهت اجرای برنامه‌های توسعه؛
- لازم به ذکر است با استفاده از اصول برنامه‌ریزی محله محور و ایجاد محله‌های خودیار که دارای تمامی امکانات و زیرساخت‌های مورد نیاز (دسترسی‌های لازم) باشند، می‌توان به توسعه شهری و همچنین ظرفیت‌های گردشگری با رویکرد زیست محیطی در شهر اراک اقدام نمود.
- نیازمند توجه و برنامه‌ریزی بیشتر می‌باشد تا با کمترین اثرات منفی زیست محیطی توسعه ظرفیت‌های گردشگری صنعتی روبه‌رو گردد.

منابع و مأخذ:

۱. جعفری، ف، شری زاده، ع، ۱۳۹۷. شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر قیمت مسکن با رویکرد آینده‌نگاری (مورد پژوهشی: کلان‌شهر تبریز)، جغرافیا و برنامه‌ریزی بهار ۱۳۹۸ - شماره ۶۷، ص ۶۷ تا ۸۸.
۲. خزایی، م، رضویان، م، ۱۳۹۵. محله محوری، رهیافتی نوین در ایجاد مدیریت شهری پایدار (نمونه موردی: محله قیطریه تهران، فصل‌نامه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس، (۳۰) ۱، ۸-۱۹.
۳. رابر، ک، ۱۳۸۹. لغتنامه شهرسازی، ترجمه مریم نعمتی، زهرا ترکی و بهنود شرافتی، انتشارات نقش پرهام، تهران.
۴. شکری یزدان‌آباد، ش، خلیلی، ا، بهزادفر، م، ۱۴۰۰. تحلیل عوامل مؤثر بر تحقق برنامه‌ریزی محله مبنا (مورد مطالعاتی: محله سنگلج تهران)، مطالعات ساختار و کارکرد شهری، دوره ۸، شماره ۲۸، پاییز، ص ۱۱۳ تا ۱۳۷.
۵. مخدوم، مجید (۱۳۶۱)، الگوی ارزیابی تغییرات محیط زیست، محیط شناسی، شماره ۳، ص ۳۴-۲۵.
۶. مخدوم، مجید (۱۳۸۷)، چهار نکته در ارزیابی اثرات توسعه، نشریه علمی محیط و توسعه، سال دوم، شماره ۳، ص ۹-۱۲.
۷. ولی‌زاده، سهیل و شکری، زینب (۱۳۹۴)، بررسی کاربرد ماتریس لئوپولد ایرانی در ارزیابی اثرات محیط زیستی (EIA) گزینه‌های مدیریت پسماند جامد در شهر بیرجند، مجله سلامت و محیط، دوره ۸، شماره ۲، صص ۲۴۹-۲۶۲.
8. Albert P. C. Chan ,Michael Atafo Adabre .2019 ,Critical success factors (CSFs) for sustainable affordable housing, April 2019 ,Building and Environment .(۲)۱۵۶
9. Bogusz ,B. 2018, Neighbourhood planning: national strategy for 'bottom up' governance. Journal of Property, Planning and Environmental Law .
10. Bogusz ,Marcin. 2018 ,Evolutionary Approaches to Sequence Alignment , Acta. Universitatis Upsal
11. Daphne P. Berry ,Myrtle P. Bell ,۲۰۱۲ .Expatriates: Gender, Race and Class Distinctions in International Management ,Special Issue: Gender & Change: The Next Step ,January 2012 ,Volume19 ,Issue1 ,Pages .۲۸-۱۰
12. Hansson ,Anna Granath. 2017, Promoting planning for housing development: What can Sweden learn from Germany ,?Land Use Policy , Volume 64 ,May 2017, Pages 470-478 .
13. Iulian Adrian Sorcaru(2021)Industrial Tourism Attractions. The Case of Salt Mines in Romania ,May 2021 ,Annals of Dunarea de Jos University of Galati Fascicle I Economics and Applied Informatics.۳۱-۲۴:(۱)۲۷

14. Jan Bredenoord, Paul van Lindert. 2010, Pro-poor housing policies: Rethinking the potential of assisted self-help housing, Habitat International 34 (2010). ۲۸۷-۲۷۸
15. Jan Bredenoord, Paul van Lindert. 2009, Pro-poor housing policies: Rethinking the potential of assisted self-help housing, Habitat International. ۲۸۷-۲۷۸:(۳)۳۴
16. Otgaar, A. (2012). Towards a common agenda for the development of industrial tourism. Tourism management perspectives, 4, 86-91.
17. Liu, Y. 2010, Social Media Tools as a Learning Resource. Journal of Educational Technology Development and Exchange, 3, 101-114.
18. Pablo Bocarejo, Luis A. Guzman, Ingrid Portilla, David Meléndez a, Ana M. Gómez, Carlos Rivera. 2017, Access as a determinant variable in the residential location choice of low-income households in Bogotá, Transportation Research Procedia, Volume 25, 2017, Pp 5121-5143.
19. Parker, S. 2003, Urban theory & urban experience. Routledge

